

Tomas Çerme: Tarihi Mardin Kalesi

Posted on 04/04/2017

Mardin Kalesi denizden yüksekliği Doğuda 1200m Batıda 1180m olan kayalık bir tepede kuruludur. Dođudan Batıya uzunluğu 800m civarında olan düzlük, ortada Dođuya yakın bir yerde çok az alçalır ve 30m.ye kadar da daralır. Düzlüğün en geniş yeri ise 150m civarındadır. Tepenin üst kısmında falez şeklinde kayalıklar üzerinde bulunan düzlük, doğal olarak bir kale meydana getirmektedir. Bu yüzden de Mardin Kalesi'nde duvarlar bu falezin diğer taraflara nispetle daha eğilimli olan yerlerinde görülür. Kayada çıkışa elverişli olabilecek eğilimli kısımların duvarlarla örölüp kuvvetlendirildiği kalenin, yalnız Güneyinde tek bir girişı vardır.

Yukarıda sözü edildiği gibi, en yüksek kısmı olan Doğu kesiminde bugün radar üssü vardır. Bu taraflarda, evvelce henüz kale halk tarafından terk edilmeden önce evlerin bulunduğu, kaynaklardan anlaşılmaktadır. Kaledeki evler de diğer yapılar gibi harap durumdadır. Mardin Kalesi, yüzyıllar boyunca kuvvetli etkileri olan bir savunma tesisi idi ve XIX y.y.'a kadar askeri güç ile alınamaz kaleler arasında adı geçmek durumuna sahiptir. Bugün kalenin oldukça harap girişı, bu girişe götüren Batıdan Dođuya doğru yükselen dar patikası üzerindeki nişli duvarları, kayalar arasında örtülü kısımları ve Güneyde tek bir burcu ile, çeşitli devirlere ait duvar parçaları dışında, orijinal yeri kalmamıştır.

Kalenin girişı; Kalenin Güneyindeki tek girişine götüren yol, bugün için bir patikadan farksızdır. Ancak yukarılarda kapıya yakın bir yerde, kayaların arasına örölmüş duvarlar arasında, yan yana iki sivri kemerle niş yer almaktadır.

Bunların, belki de çıkış yolunda muhafız bekçi yerleri olduğu düşünülebilir. Daha yukarıda kapının yanında böyle duruma elverişli yerlerin bulunmayışı da bunu kuvvetlendirebilir. Kaldı ki kalıntılardan, burada, sonraki kısmın taş duvarlar yardımıyla genişletilmiş ve

merdiven şekline sokulmuş olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Alber Gabriyel 1930'lardaki incelemesinde, kale kapısının üzerinde altı satırlık okunmayan bir kitabe ile, üzerinde iki kabartma aslandan söz eder.

Bugün ise kapının basık kemerinin hemen üstü yıkıktır. Bu kapıdan girildiğinde, hafif bir meyille ve çıkış yolu ile belirli bir açı meydana getirecek şekilde kalenin içinde geçit veren bir koridorla karşılaşılır. Kaya içine oyulmuş olan bu koridor, yer yer duvarlarla desteklenmiştir. Bu kısmın asıl çekici yanı ise, tonos şeklinde teşkilatlandırılmış olan tavanıdır.

Bugün Mardin Kalesinde kitabe ve rölyef yoktur, eski kaynaklardan çivi yazılı kitabelerde bugüne kadar Mardin ve Mardin Kalesi hakkında hiçbir kayda rastlanmamıştır. Mardin Müze Memurluğunda, üzerlerindeki büyük boy etiketlerde envanter numaraları ile birlikte eski kale arkasından getirildiği yazılı olan iki kitabe parçası ile üç figürlü kabartma bulunmaktadır.

Yukarıda belirtilen kale içi evlerin harabeleri dışında, bugün Mardin Kalesinde kısmen ayakta üç yapı daha vardır. Bunların ikisi dini yapıdır, inceleme 1967.

Mardin, mevkiinin önemi dolayısı ile eski devirlerde bir çok istilalara muharebelere sahne olmuştur. İranlılarla Arşaguni Ermenilerle, Bizanslılar arasındaki daimi mücadelede, Mardin mihrak vazifesini görmüştür.

Şimdiki gibi evvelce de şehrin bir kısmı kale dışına çıkmıştı. Hariçteki bu kısım da bir sur ile Kuzeyde marbut bulunuyordu. XIX yy'ın ilk yarısında mevcut olan surların şimdi bazı yerlerde yalnız temellerine tesadüf edilmektedir. Bu surlar mevcut iken şehrin altı kapısı vardı, bunlardan en önemlileri Kuzeybatıda Diyarbakır istikametinde Muş Kapısı, bir de Doğuda Savur ve Nusaybin'e yolların çıktığı Savur Kapısı idi.

Kiliselerinin tarihçisi Tertillyanus'a göre Mardin ve Mardin Kalesi; Mezopotamya'nın yüksek dağ tepesinde kurulmuş bir surlar şehridir. Cezirenin hiçbir şehrinde buradaki intizam ve yerleşim nizamını göremezsiniz. Bu yüzden yerli yazarlar tarafından "kraliçe surların korunma merkezi" olarak anılmıştır. Birçok krallar ve komutanlar bu yöreyi elde edebilmek için yarışır hale gelmişlerdir. Bunlardan en meşuru bütün Asya'yı ayakları altına sermiş olan Timur Lenk bile bu şehri kuşatıp askeri ve siyasi hünerlerine rağmen alamamıştır. Bu kalelerden birinde ise saraylar, evler ve onları çevreleyen bahçeler, sarnıçlar, erzak depoları, o devrin kralları tarafından yapılmıştır.

Mardin Savaş Kalesi, Ermenicesi Masis ve Yunanca Masius adlarıyla anılır. Bugün o güzelliklerin harabeleri görülmekte, bütün bu askeri ve sivil yapılar bulunmakla beraber, bakımsızlıkları da gözden kaçmamaktadır. Şehir, kalenin bulunduğu tepenin güney cephesinde kurulu olup yemyeşil tepelerin bulunduğu adıyla anılan dağların uzandığı manzaraya sahiptir. Evler, beyaz sarı nakışlı anahit taştan, üst üste gelecek tarzdadır.

Komutan Surp Kevork (kırmızı kilise) adına 420 yılında kilise yapılmıştır. Kiliseden kaleye yol vardır. Mardin'in ilk kilisesidir. 1812'de tamiratı esnasında, mermer bir levha üzerinde şu kayda rastlanmıştır. VI yy.da konulan bu yazıt Nusaybin'in yıkılıp Ermenilerin M.S.351'de Mardin Kalesi'ne sığındığını anlatmaktadır. Bu şehirde karşılaştıkları düşman ile savaşan Ermenilerin adına, Ermeni dilinde savaşçı anlamında olan "Mardin" adına atfen, şehrin adına da Mardin şehri Mardiros'dan gelmedir.

M.S. 379'da İmamput (ateşe tapan imam) adlı İranlı bir komutan şehri istila etti, şehri alarak adının İmamput olmasını emretti. Bu komutanın ölümünden sonra güçlenen Ermeniler İmamputun askerlerini şehirden kovdular. Eski adı Mardini kullanırken Ermeni patrikhanesi "Mambut" adını kullandı.

Cudi, Mazıdağ, Nusaybin, Midyat, Mardin dağı , global antik isimleri Masis - Masius savaş kaleleridir.

Ünlü tarihçi J.Hammer, Mardin hakkında şunu zikreder: Mardin Kadim Mardı dağının müstahkem bir kalesidir.

Amien Marselen, Mardin hakkında şunu zikreder; tarihçi J.Hammer'in anlatımlarını paylaştığını görürüz.

M.Ö. 250 yılında Ermeni (Arşaguni), Irak Cezire ve Suriye'yi ele geçirmişler, başkentlerini Mardin'de kurmuşlar, Mardin kalesini Romalılara karşı tahkim etmişlerdir. Masis savaş kalesinde bulunan şehre Arap coğrafyacılar ve tarihçiler "peytaht Mardin El Esed" yani "Aslan başkent Mardin" diye adlandırmışlardır. Eski müverrih ve coğrafyacılarından, ele geçirilmesi, zapt edilmesi imkansız bir nesil olarak bildirdikleri bu kavim, şehri Mambut ittihaz eden çok eski bir Acem mezhebine mensup görünürler. Şemsiler güneşe taparlar, bütün Osmanlı toprakları içinde mezhebi itikatlarının icrasında serbest, değiller zümrelerin en çok bulunduğu yer Mardin şehridir. Şemsilerin dili Ermenice'dir.

Türkler, Araplar, Ermeniler, Rumlar, Yakubiler, Kürtler Hıristiyanlar, Keldaniler, Şemsiler, Yezidiler aralarında daima barış içinde yaşarlar.

XV.yy.'ın ikinci yarısında, 1471'de Urfa'dan Mardin'e gelen Venedikli tacir Josafa Barbaro'da şehir hakkında hayli geniş malumat vermektedir. Onun tasvirine göre, bir tepe üzerinde bulunan Mardin (Merdin)'e, bir mil kadar uzunluktaki bir merdivenli yolu takiben ulaşılmakta, bu yol bir kapıdan şehre vasıl olmakta idi. Şehir ortasındaki, üzerinde bir kale bulunan diğer bir tepelyi çevrelemekte idi. Kaledeki evlerin duvarları tabii bir sur vazifesi gördüğünden burada ayrıca bir sur yoktu. Kalenin kapısı dibinde bulunan susam yağı imalathanesi de eskiden Rum kilisesi idi. Krallar 300 kadar evler ve saraylar inşa etmişler, kalede su kuyuları kazıp çeşitli ağaçlar ekmişler, düşman saldırılarında bu ağaçların meyvelerinden yararlanmışlardır. Buraya ayrı bir merdivenli yoldan tırmanılıyordu. Şehirde bol miktarda ipekli kumaş ve kadife dokunmakta idi. 7.Barbaro bunların Uzun Hasan (namına dokunduğunu belirtmekle, şehrin, Akkoyunluların hakimiyetinde olduğuna işaret

etmektedir.

Timur tarihi yazmış olan Arapşah, Mardin kalesini şöyle tasvir eder, kale yuvası gayet yüksekte olduğu için avcılarının yetişemediği anka gibidir. Bir emirdir ki uzun zamandan beri kocaya verilecek, zamanı gelmiş olduğu halde daima bekar kalan kızını kimse istemeye cesaret edemez. Dağın zirvesinde inşa edilmiş olduğu için uzaktan görünen kuleler ve kubbeden ibarettir.

Gök kubbesi arasında yalnız şu fark vardır; Gök kubbesinin zirvesi daima hareket halinde olduğu halde, bunun kubbesi hareketsiz ve sarsılması imkansız gibi kalır, kalenin arkasında Hakka inanmışların ruhu kadar vasi bir sahra vardır.

Bu sahrada dahi aralarında pırl pırl menbaların aktığı bahçeler, av hayvanlarıyla dolu ormancıklar yemyeşil meralar görülür. Öte tarafta keskin kayalar görülür ki en cesur insanlar bile tırmanmaya cesaret edemez. Birbirine girift bir şekilde girmiş yol, kaleden kaleye, kapıdan kapıya çıkıp, şehir ziynetli bir doku gibi kaleyi kuşatır.

Hicretten sonra, Güneyden gelen İslam Arap akını nihayet Mardin surlarının önünde durakladı. M.640, H.19 tarihinde kumandan İyaz Bin Ganem'in kumandasındaki İslam Arap ordusu Mardin'i zapt etti.

H.260, M.873'de Mardin Hamdanilerin eline geçti. H.281, M.894'de Halife Mutazid, Mardin üzerine yürüdü. Hamdanın oğlu Mardin'i Halifeye teslim etti ve kale tahrip olundu. Arapların Al-bar Al Ahşap dedikleri kül renkli kale, sonradan Hamdaniler tarafından M.975-6, H.365-6'da yeniden inşa edilmiştir. Buna karşı Dupre (Voyages) En Persiye, çok daha eski tarihleri ileri sürer. Ona göre kale, Bizans çağında onarım görmüştür.

Mardin'e bir müddet Mervaniler de hakim oldular, onların arkasından Mardin, Selçukluların eline geçti. Melik Şah'ın ölümünden sonra Tutuş Bin Alpaslan, Nusaybin havalisine kadar olan bölgeyi ele geçirdi. Mardin bunun içinde idi.

Mardin'in inkişafı Artuklular zamanındadır. H.502, M.1108'den H.811, M.1408'e kadar Mardin'e Artuklular hakim oldular, burada bir hükümet kurdular, Salah-Al-Din, Mardin civarındaki Harizem'e kadar geldi. Fakat kaleye sokulamadı. Melak Adil Bin Eyyüp, şehrin sur dışındaki kısmını zapt, yağma, kaleyi de muhasara etti ise de ertesi yıl muhasarayı terke mecbur oldu. H.599, M.1202'de Adil oğlu Eşref'i Mardin üzerine sevk etti. Eşref kendine tabi araziye valiler tayin etmekle iktifa etti.

H.657, M.1258'de Hülagü Han, Mardin Emiri Necmettin Gazi Said'e kendisine itaat etmesini bildirdi, O da oğlu Muzaffer'i Hülagü'nün yanına gönderdi ve bitaraf kaldı. H.658, M.1259'da Hülagü'nün oğlu Yaşmut bir ordu ile gelerek Mardin'i muhasara etti. Bu sekiz ay sürdü, şehirde halk açlık ve hastalıktan kırıldı ve Muzaffer Mardin Kalesine girdi.

Mardin'in Osmanlılar tarafından ilk fetih tarihi kesin olarak belli değildir. Lakin, Ramazan 921 (Ekim 1515) içerisinde vukuu muhtemeldir. Haydar Çelebi Ruz-namesinde mevcut 26 Ramazan (3 Kasım 1515) de Diyarbekir canibinden Küçük Ahmet Çavuş'un, Divana gelerek Amidi mahrusanın ve sair Diyarbekir'in feth olunduğu haberleri, Mardin fethi ile ilgilidir. Kale kethudası: 1540 (947)'de Ali adlı Mardin'de tımar sahibi bulunan bir şahıs Mardin Kalesi kethudası olarak zikr edilmektedir.

Zuema ve Sipahiyan 1526 (932) Mardin sancağında 9.Zaim ve 113 sipahi bulunmakta idi. Kale muhafızları ve azaplar: Yine 1526 (932) bunlardan birincisinin adedi 139, ikincininki 108 rakamına ulaşmakta idi.

Kale Mehterleri: Bunların miktarları belli olmamakla beraber kale-i Mezburede ve şehirde olan düğünlerde ve cemiyetlerde şenlik için buldukları anlaşılmaktadır.

XVII yy.'da Mardin Kalesinin birkaç kez tamir ettirildiğini vesikalardan öğreniyoruz. Bunlardan biri kalenin 1549 (956)'da yazın, Avlonya sancak beyi Hızır Bey vasıtası ile tamir ettirildiğine dair, 24 cemazyulahır 956 (24 Temmuz 1549) tarihli ve ebna-i sipahiyandan

Mehmet tarafından tanzim edilmiş bir defterdir. Bu tamirat esnasında 1065 inşaat işçisi, 190 ırgat, 50 marangoz, 24 biçkici, 12 taşçı, 9 demirci, 39 zembilci, 12 kanalizasyon işçisi, 15 mahzenci, 205 saka, yani yekün 1621 işçi çalıştırılmış. Bunlara 74695 akça ücret ödenmiş, bütün inşaat masrafları 82780 akçaya balığ olmuştur.

Kalenin müteakip yüzyıllarda da defalarca tamir ettirilmiş olduğu, buradan gelip geçen Avrupalı seyyahların, onu bazen harap, bazen kudretli bir durumda bulmalarından anlaşılmaktadır.

1766'da C. Niebuhr, kalede vaktiyle 200 ev kadar varken, oradan geçtiği tarihte bunlardan ancak 80'inin oturulabilecek durumda olduğunu kaydetmektedir. Kalenin doğu tarafında ise bir saray ile bir cami ve bazı binalar bulunduğu anlaşılmaktadır. Sarayın kalıntıları 1932'de Abbert Gabriyel tarafından incelenerek o zamanki durumu fotoğraflarla tesbit olunmuştur.

Abdülgani Efendi, kale, bir iskan yeri olmak vasfını kaybettikten sonra, kaledeki diğer bazı eserlerinki ile birlikte sökülerek başka inşaatlarda da kullanıldığını yazmaktadır. Kalede bir hamam bulunduğu, buna ait enkazın 1925-1930 yılları arasında mevcudiyetini koruduğunu belirtmektedir. Bunlardan başka büyük sarnıçları bugün dahi görmek mümkündür. Yerli halktan anladığımızı göre, eski asırlara ait kütüphane tesadüfen bulunmuştur. Ne yazık ki bulunan el yazmalar çürümüş durumda olduğundan hiçbirinden istifade edilememiştir. Ermenice ve Yunancaydı.

Mardin Kale Kapı kilidi fethedilemeyen kale ünvanına sahip olduğu gibi, kale kapı kilitleri arasında en büyük ve muhteşem bir kilide de sahiptir. (Kaynak: Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Bölümü)

Mardin Kale Kilidi'nin özellikleri:

T.S.M. 2/6770 no.da kayıtlı Mardin Kale Kilidi;

Uzunluk : 53.5m. Genişlik: 6m. olup demirden dört köşelidir, gövdesi uzun ve demir çubuğu vardır.

Kilidin üzerindeki yazılar şöyle:

- Likalatü Mardin Mahrusat-ı (bi) İsmail Emir, El Kebir Osman Bahadır Han.
- Ameli bi resmi ..... er Sultan el Azam Malik rikabül Muminin Mevla Mülük el Arap el Acem es Sultan Hamza Bahadır Han.

Akkoyunlu Kara Osman'ın (1431) oğlu Hamza Bahadır zamanında Mardin Kalesi için yapılmıştır.

Teşekkür: Bu tarihçenin hazırlanması sırasında yardımlarından dolayı Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Şefi Emine Bilirgen hanımefendiye yardımlarından dolayı teşekkür ederiz. Mardin'de yayınlanan Ulus Sesi Gazetesi'nde; Mardin Kalesi ile ilgili olarak 18 Mart 1949 yılında şöyle bir yazı yer almıştır:

Geçmiş Olsun:

Tarihi kalemizin belediye tarafından satıldığını ağızlardan duyduğumuz zaman hayretler içinde kalmış, kale kadar üzülmüş ve kendi kendimize: ya demiştik, dün taşları mezata çıkarılan kalenin bugün tümü mü satılıyor? Bütün gücünü harcadığı halde koca cihangir Timurlenk dahi, toprağına ayak basmadan hasretli gittiği, Melik İşa'nın kan dökerek canı gibi muhafaza ettiği bu Anıt şimdi bir miras gibi para ile mi değiştiriliyor?

Kalenin satılmayıp da üzeri bağılık bahçelik hale getirilmek üzere geçici bir zaman için icara verilmiş olduğunu öğrenince burasına yeniden zaptetmiş kadar sevindik, duyduğumuz heyecandan dolayı hepimize geçmiş olsun.

Bölgenin ilk cam madenini Mardin kalesinde bulan Mardinli Ermeni Mığayyame ailesi ilk cam atölyesini kurar. Basit cam bardaklarından, rakı, şarap ve su bardakları üretimine kadar işlerini ilerletirler. Bu aile civar şehirlerden talepler çoğaldıkça daha zengin cam madeni aramaya koyuldular. Aradıkları zengin ve kaliteli cam madenini Kızıltepe (Tel-Ermen) de buldular. Küçük cam atölyelerini büyüttüler. O kadar ki, vitray denilen renkli kaliteli camlar üretmeye başladılar. Önceleri tüm bölge kiliseleri için kullanılan renkli vitraylar daha sonra da varlıklı Ermeni ailelerin malikanelerini süslemeye başladı. Mardin'de sanayi haline dönüştürülen cam üretimi neticesinde cam ve vitraylar orta Anadolu şehirleri pazarlarında yer alır oldu. Özellikle de Kayseri, Nevşehir ve Tokat'ta cam ürünleri sergileri

artınca talep de çoğalır. Pek çok Mardinli Ermeni aileler Kayseri'ye yerleşmeye başlar. Mıncınsu ve Tomarza kazalarına yerleşen Mardin Ermenileri nereden geldiklerini unutmamak için "Mardinyan" soyadını aldılar, kurdukları ve yaşadıkları köylere Mardin adını verdiler. Günümüzde bu soyadını taşıyan Kayserili aileler mevcuttur. Bugün Kızıltepe'de cam atölyeleri olmamakla beraber, bazı Ermeni malikanelerinin vitray camları o günleri anlatır gibidir.

Kaynak: Ulus Sesi Gazetesi 18 Mart 1949 Mardin

Kaynaklar:

- Mardin Sancağı XVI yy. Nejat Göyünç 1969
- Anadolu Kaleleri Nazmi Sevgen
- İnciciyan P.L.Dört Kıta Coğrafyası Venedik 1806 Ermenice
- Hammer Joseph Jon Des Osmanichen Reichs Sbaatsverfassung und 1963 Cilt 2
- A.Gabriel Voyages Paris 1940
- Bizans Devletinin Doğu Sınırı Ernst Honigmann 1970
- Ara Altun, Mardin'de Türk Devri Mimarisi 1971
- El Yazması (Ermenice) Rahip Mardinli Husik Gülyan 1898"Viyana Mihitarist

Kütüphanesinde" Mardin Tarihi

- Strabon XII.Cilt 1928 London
- Abdülgani Efendi, Mardin Tarihi, Mardin İl Halk Kütüphanesi T.Y. No:2699

Not:

- Mardiros, Mardik, Mardı, Marde, Mardinos, Mard Ermenice'de savaşçı ve şehit anlamındadır. Mardin ismiyle ilgilidir.
- M.Ö. I. Asırda yaşamış olan coğrafya alimi Strabon

NOT: 19yy'da Mardin'in Kızıltepe (Tel -Ermen) kazasında Mardin Ermeni'si bir aile olan Beyt Muğayyeme'lere ait cam ve vitrai imalathanesinde imal edilen bir rakı bardağı Corç amcamdan benim koleksiyonuma geçmiştir.